

2007

þÿ — μ » » · ½ ¹ ° ® À Á μ Ã ² μ ⁻ ± Ä ¿ Å › ¿
þÿ ° ± ¹ · ° Å À Á ¹ ± ° ® μ ¾ - ³ μ Á Ã · Ä ¿ Å ¹
þÿ ¿ ” · ¼ ® Ä Á ¹ ¿ Â Š ± ° » ± ¼ ¬ ½ ¿ Â μ ½ ´

Klapisis, Antonis

þÿ · À ⁻ ° μ ½ Ä Á ¿

<http://hdl.handle.net/11728/11009>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Μακεδονία». Το περιεχόμενο της μεταφοράς επαναπροσδιορίστηκε αυτομάτως. Η λέξη ήταν έτοιμη προ πολλού για να περιγράψει τη νέα κατάσταση. Ο συμφυρμός ήταν αναμενόμενος και πέρασε απαρατήρητος. Ούτως ή άλλως ο τόπος είχε τη φήμη «σαλάτας». Οι επίδοξοι μάγειροι δεν έλειψαν έκτοτε.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ 1931: Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Αντώνης Κλάψης*

Η κυπριακή εξέγερση του 1931 αποτέλεσε σημείο καμπής στην εξέλιξη του Κυπριακού Ζητήματος, καθώς όχι μόνο συνιστούσε την πρώτη ουσιαστικά δυναμική αντιπαράθεση των κατοίκων της μεγαλονήσου με τις βρετανικές αποικιακές Αρχές, αλλά επιπλέον σηματοδότησε τη διακοπή του συνταγματικού βίου που είχε εγκαινιαστεί το 1882. Οι αιτίες που οδήγησαν στην εκδήλωση των ταραχών τον Οκτώβριο του 1931, με αποκορύφωμα την πυρπόληση του Κυβερνείου, αλλά και τα επακόλουθα των γεγονότων είναι σε μεγάλο βαθμό γνωστά, καθώς έχουν ήδη από καιρό αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης ιστορικής έρευνας¹. Οι προσωπικές, εξάλλου, μαρτυρίες του βρετανού κυβερνήτη Sir Ronald Storrs², καθώς και του Έλληνα προξένου στη Λευκωσία Αλέξη Κύρου³, δύο εκ των σημαντικότερων πρωταγωνιστών της κρίσης, ανεξάρτητα από τον υποκειμενικό τους χαρακτήρα, συμπληρώνουν την εικόνα. Άρτια τεκμηριωμένα, τέλος, είναι και η στάση που τήρησε η ελληνική κυβέρνηση και η αποφασιστική συμβολή του έλληνα πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου στην

* Διδάκτωρ Διπλωματικής Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου.

1. Γιάννης Π. Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Αθήνα: Φιλιππότης, 1980, σ. 58-114· G. S. Georgiades, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: the Causes of the 1931 Crisis*, Nikosia: Cyprus Research Centre, 1985.

2. Sir Ronald Storrs, *Orientalism*, London: Nicholson & Watson, 1939.

3. Αλέξης Α. Κύρου, *Όνειρα και πραγματικότητα. Σαρανταπέντε χρόνια διπλωματικής ζωής*, Αθήνα: 1972, σ. 79-101. Για τις απόψεις του Κύρου, βλ. επίσης Μανόλης Κούμας, «Ο αντίλογος στον Βενιζέλο: μία επιστολή του Αλέξη Κύρου για τα Οκτωβριανά», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, Λευκωσία: 2006, σ. 559-571.

τελική διαμόρφωση της πολιτικής της Αθήνας έναντι του Λονδίνου. Η πολιτική αυτή είχε ως πρωταρχικό μέλημα τη διατήρηση των παραδοσιακά στενών ελληνοβρετανικών σχέσεων⁴. Ποια, όμως, υπήρξε η άποψη των υπηρεσιακών παραγόντων της ελληνικής διπλωματίας; Πώς, ειδικότερα, αντιμετώπισε την εξέγερση και πώς ανέλυε τις συνέπειές της ο κατ' εξοχήν αρμόδιος να απαντήσει σε αυτά τα ερωτήματα έλληνας πρεσβευτής στη βρετανική πρωτεύουσα, ο Δημήτριος Κακλαμάνος;

Η διαχείριση της κρίσης

Την εποχή της εκδήλωσης της κρίσης, ο Κακλαμάνος βρισκόταν, με βάση τη σειρά αρχαιότητας, στην κορυφή της ελληνικής διπλωματικής υπηρεσίας. Έχοντας υπηρετήσει ως πρεσβευτής της Ελλάδας στο Λονδίνο ήδη από την επομένη της Μικρασιατικής Καταστροφής, ο Κακλαμάνος έχαιρε της εκτίμησης τόσο των συναδέλφων του όσο και των πολιτικών προϊσταμένων, μεταξύ αυτών και του ίδιου του Βενιζέλου. Η πολυετής, εξάλλου, παραμονή του στη Μεγάλη Βρετανία όχι μόνο τον είχε καταστήσει βαθύ γνώστη των βρετανικών πολιτικών πραγμάτων και των διπλωματικών προσανατολισμών του Foreign Office, αλλά επιπλέον του είχε επιτρέψει να αποκτήσει σημαντικές γνωριμίες στα πλαίσια του βρετανικού πολιτικού κατεστημένου, με αποτέλεσμα οι εκτιμήσεις του για τις εξελίξεις στην Κύπρο να αποκτούν βαρύνουσα σημασία.

Η ιδιαιτερότητα της θέσης του Κακλαμάνου υπογραμμιζόταν περαιτέρω από το γεγονός ότι το Προξενείο της Λευκωσίας υπαγόταν διοικητικά στη δική του αρμοδιότητα. Η ιεραρχική αυτή σχέση, βέβαια, ίσως να μην αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία εάν οι Βρετανοί δεν κατηγορούσαν ευθέως τον Κύρου ως ουσιαστικό υποκινητή της εξέγερσης, εμπλέκοντας με αυτόν τον τρόπο, έστω και έμμεσα, το ελλη-

4. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Η στάση της ελληνικής κυβερνήσεως κατά την κυπριακή κρίση του 1931», *Επιστημονική Επετηρίδα της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών* (1976-77), Αθήνα, 1978, σ. 483-511.

νικό Υπουργείο Εξωτερικών στην όλη υπόθεση. Η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να ανακαλέσει αμέσως τον Κύρου⁵ δεν αρκούσε για να μεταστρέψει το κλίμα, καθώς το Foreign Office δεν έκρυβε τη δυσφορία του για τη δράση του έλληνα προξένου⁶. Η προσπάθεια, εξάλλου, του Κακλαμάνου να αμβλύνει τις αρνητικές εντυπώσεις⁷ έπεσε στο κενό, δεδομένου ότι οι Βρετανοί, έκδηλα αγανακτισμένοι, εμφανίζονταν πεπεισμένοι ότι χωρίς της ανάμιξη του Κύρου οι ταραχές θα είχαν αποφευχθεί⁸. Οι βρετανικές αιτιάσεις, βέβαια, δεν ήταν απολύτως αστήρικτες, γεγονός που έμμεσα παραδεχόταν και ο ίδιος ο Κακλαμάνος. Ωστόσο, ο έλληνας πρεσβευτής υποστήριζε ότι ακόμα και η απλή πειθαρχική ανάκριση εναντίον του Κύρου όφειλε να αποφευχθεί, καθώς όχι μόνο δεν θα κατεύναζε τη βρετανική αγανάκτηση, αλλά αντίθετα θα επιδείνωνε περαιτέρω την κατάσταση, επιβεβαιώνοντας ουσιαστικά όλες τις κατηγορίες εναντίον του έλληνα προξένου⁹.

Η τακτική της τήρησης χαμηλών τόνων που εισηγούνταν ο Κακλαμάνος συνέπιπτε σε μεγάλο βαθμό με τις απόψεις του Βενιζέλου. Ο πολύπειρος διπλωμάτης εκτιμούσε ότι η εξέγερση κινδύνευε να εκτροχιάσει την πορεία του Κυπριακού Ζητήματος και να υποθηκεύσει τη μελλοντική του εξέλιξη. Έκδηλα προβληματισμένος από την απόφαση του Λονδίνου να καταστείλει δυναμικά τις κινητοποιήσεις στην Κύπρο, ο ίδιος εκμυστηρευόταν στον έλληνα υπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλο ότι οι Βρετανοί προσανατολιζόνταν

5. Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου (Μουσείο Μπενάκη) [στο εξής Α.Ε.Β.], 173/φάκ. 344, Μιχαλακόπουλος προς Βενιζέλο (σημείωμα), [Αθήνα], 23 Οκτωβρίου [1931]. Για την ανακοίνωση της ανάκλησης του Κύρου, βλ. *Ελεύθερον Βήμα*, 24 Οκτωβρίου 1931.

6. Αρχείο Ανδρέα Μιχαλακόπουλου (Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο) [στο εξής Α.Α.Μ.], φάκ. 1 (υποφάκ. 1.2), Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο (επιστολή), Λονδίνο, 30 Οκτωβρίου 1931.

7. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 491.

8. Α.Α.Μ., φάκ. 1 (υποφάκ. 1.2), Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο (επιστολή), Λονδίνο, 30 Οκτωβρίου 1931.

9. Στο ίδιο.

πλέον προς την κατάργηση οποιασδήποτε αυτοδιοίκησης στη μεγαλόνησο, την αναστολή του Συντάγματος του 1925 και τη «μετατροπή της νήσου εις καθαρόν και ασυγκόλαστον Αγγλικόν κυβερνείον». Κατά την εκτίμησή του, η στροφή προς αυταρχικές μεθόδους διακυβέρνησης, σύμφωνη με τις υποδείξεις του κυβερνήτη Storr, καταδείκνυε «δυστυχώς και εκ περισσού με ποίαν έλλειψιν οιασδήποτε περισκέψεως και προορατικότητας ενήργησαν οι ηγέται του Κυπριακού λαού, νομίσαντες, ότι ήτο δυνατόν διά βιαίων κινημάτων, των οποίων δεν ήτο δυνατόν ούτε αυτοί οι ίδιοι να υπολογίσουν τας συνεπείας και την εξέλιξιν, να εξηνάγκαζαν την βρεττανικήν Κυβέρνησιν εις υποχώρησιν»¹⁰.

Ήταν φανερό ότι ο Κακλαμάνος, όπως άλλωστε και ο Βενιζέλος, θεωρούσε πως η εξέγερση θα είχε καταστροφικά αποτελέσματα για την ομαλή εξέλιξη του Κυπριακού Ζητήματος, δημιουργώντας πρόσθετα προβλήματα στην επίλυσή του. Η κατάργηση των, έστω περιορισμένων, συνταγματικών ελευθεριών, την οποία προφητικά διέβλεπε ο έλληνας πρεσβευτής, συνιστούσε αναμφισβήτητα πλήγμα, αφού ματαίωνε ακόμα και το αίτημα για διεύρυνση της αυτοκυβέρνησης της μεγαλονήσου, ενώ ταυτόχρονα ανέβαλε για το απροσδιόριστο μέλλον οποιαδήποτε συζήτηση περί Ένωσης: «Τι κακόν έκαμαν εις την Κυπριακήν υπόθεσιν ενεργήσαντες, όπως ενήργησαν ή μάλλον όπως τα πράγματα και ο ρους αυτών ενήργησαν, διαφυγόντα παντός ελέγχου, δεν ημπορούν να φαντασθούν οι φιλοπάτριδες αλλ' αφώτιστοι και ήμισα πρακτικοί Κύπριοι ηγέται», τόνιζε απευθυνόμενος και πάλι στον Μιχαλακόπουλο¹¹.

Τη διάθεση των βρετανικών αποικιακών Αρχών να σκληρύνουν τη στάση τους ήρθε να επιβεβαιώσει, το Νοέμβριο του ίδιου έτους, η δημοσίευση στην επίσημη εφημερίδα της κυπριακής κυβέρνησης των

10. Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας [στο εξής Α.Υ.Ε.], 1929 και 1931, Α' Πολιτική, Εκθέσεις Λονδίνου, Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο, αρ. 6002/Στ/31, Λονδίνο, 30 Οκτωβρίου 1931.

11. Α.Α.Μ., φάκ. 1 (υποφάκ. 1.2), Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο (επιστολή), Λονδίνο, 12 Νοεμβρίου 1931.

«Μέτρων περί Άμυνας»¹². Μεταξύ των άλλων, τα μέτρα αυτά προέβλεπαν την απαγόρευση των συγκεντρώσεων άνω των πέντε ατόμων, καθώς και των δηλώσεων εναντίον του βρετανού μονάρχη και της κυβέρνησης της Κύπρου, τη λογοκρισία των τηλεγραφημάτων, της αλληλογραφίας και των εφημερίδων, και ταυτόχρονα έδιναν το δικαίωμα στον Κυβερνήτη να απελαύνει οποιοδήποτε πρόσωπο.

Το «εσωτερικό μέτωπο»: η πολεμική του ελληνικού Τύπου και η αντιπαράθεση με την εφημερίδα Εστία

Η βίαιη καταστολή της εξέγερσης από τους Βρετανούς προκαλούσε, όπως ήταν φυσικό, αντιδράσεις στην ελληνική κοινή γνώμη, η οποία δεν παρέμενε ασυγκίνητη απέναντι στους ενωτικούς πόθους των Κυπρίων. Σε αυτό το πλαίσιο, ο δήμαρχος Αθηναίων, κατόπιν σχετικού ψηφίσματος του δημοτικού συμβουλίου, απηύθυνε έκκληση στο λόρδο δήμαρχο του Λονδίνου προκειμένου να «επικαλεσθή ακεραίαν την ηθικήν του συνδρομήν επί τω τέλει, ίνα καθιερωθώσιν οι σκοποί της Κυπριακής προσπάθειάς και επαναληφθή υπέρ της Κύπρου η ευγενής Βρετανική χειρονομία, δι' ης αι Ιόνιοι νήσοι απεδόθησαν εις την Ελλάδα»¹³. Ανάλογη πρωτοβουλία ανέλαβε και το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών με τηλεγράφημα προς τα Επιμελητήρια Λονδίνου, Μάντσεστερ και Λίβερπουλ¹⁴. Ταυτόχρονα, μερίδα του αντιπολιτευόμενου ελληνικού Τύπου ύψωνε τους τόνους, κατηγορώντας τον Βενιζέλο ως απολογητή της βρετανικής κατοχής και υπερασπιστή της ιδέας της υποταγής των Κυπρίων στον αποικιακό δυνάστη¹⁵, ενώ δεν έλειψαν

12. *The Cyprus Gazette*, 7 Νοεμβρίου 1931.

13. *Εστία*, 4 Νοεμβρίου 1931.

14. *Εστία*, 1 Νοεμβρίου 1931. Στο εν λόγω τηλεγράφημα σημειωνόταν χαρακτηριστικά: «Προς το γνωστόν και υπέρτερον Βρετανικόν πνεύμα, του οποίου, η ιστορία δι-αλάμπει από προστασίαν υπέρ των καταδυναστευομένων λαών απευθύνεται ο ε-μπορικός και βιομηχανικός κόσμος των Αθηνών και παρακαλεί υμάς όπως οι μεγά-λοι οικονομικοί παράγοντες οι συγκροτούντες το Επιμελητήριόν σας, υψώσουν την σθεναράν φωνήν των υπέρ της αγωνιζομένης διά την ελευθερίαν της Κύπρου».

15. *Πρωία*, 29 Οκτωβρίου 1931.

και οι προτροπές για μπούκοτάζ των βρετανικών προϊόντων¹⁶.

Χωρίς περιστροφές, ο Κακλαμάνος καταδίκασε αυτές τις τακτικές, υποστηρίζοντας ότι όχι μόνο δεν μπορούσαν να αποφέρουν οποιoδήποτε όφελος για την ίδια την Κύπρο, αλλά αντίθετα έπλητταν το ελληνικό κύρος στο Λονδίνο, όπου οι σχετικές εκδηλώσεις αντιμετώπιζονταν με μειδιάματα, ενώ ταυτόχρονα αποπροσανατόλιζαν την ελληνική κοινή γνώμη, στην οποία δημιουργούσαν ανυπόστατες ελπίδες: «Δυστυχώς», υπογράμμισε με έμφαση, «βλέπω ότι ο ασύγνωστος ρομαντισμός και το απληροφόρητον των δημοσιογράφων μας εγέννησεν εις τας Αθήνας κατάστασιν, κάθε άλλο ή ενισχύουσιν την περί σοβαρότητος ημών, ως έθνους, φήμην». Την ίδια στιγμή ο Κακλαμάνος επεσήμαινε ότι ακόμη και τα άρθρα λιγοστών Βρετανών φίλα προσκείμενων στην Ελλάδα, οι οποίοι ζητούσαν την άρση των ακραίων μέτρων του Storrs στην Κύπρο, έβρισκαν ελάχιστη απήχηση στους υπεύθυνους βρετανικούς κύκλους¹⁷.

Η μετριοπαθής στάση του Κακλαμάνου, η οποία ασφαλώς βασιζόταν στην εκτίμηση ότι η βίαιη αντιπαράθεση των Κυπρίων με τους Βρετανούς δεν μπορούσε στη δεδομένη συγκυρία να αποφέρει θετικά αποτελέσματα, δεν γινόταν ομόφωνα δεκτή στην Αθήνα. Η διαρροή στον Τύπο πληροφοριών, σύμφωνα με τις οποίες ο έλληνας πρεσβευτής αντιμετώπιζε με επιφύλαξη τις εκκλήσεις συμπαράστασης που είχαν ήδη απευθυνθεί στο λόρδο δήμαρχο του Λονδίνου και στα σημαντικότερα Εμπορικά Επιμελητήρια της Μεγάλης Βρετανίας, αρκούσαν για να προκαλέσουν δημόσιες αντιδράσεις εναντίον του¹⁸. Πρωτοστατώντας στις επιθέσεις, η *Εστία*, η οποία ανήκε στην κυπριακής καταγωγής οικογένεια Κύρου (μέλος της ήταν και ο πρώην πρόξενος της Ελλάδας στη Λευκωσία), κατηγορούσε ευθέως τον Κακλαμάνο ότι οι χειρισμοί του στο Κυπριακό Ζήτημα υπήρξαν άστοχοι και κατακριτέοι. Χαρακτηριστικό δείγμα των επιθέσεων αυτών

16. Α.Α.Μ., φάκ. 1 (υποφάκ. 1.2), Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο (επιστολή), Λονδίνο, 14 Νοεμβρίου 1931.

17. Α.Α.Μ., φάκ. 1 (υποφάκ. 1.2), Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο (επιστολή), Λονδίνο, 12 Νοεμβρίου 1931.

18. *Εστία*, 6 Νοεμβρίου 1931.

υπήρξε κύριο άρθρο της εφημερίδας, στις 8 Νοεμβρίου 1931:

Η δημιουργία του ζητήματος αυτού διά της αναλήψεως υπό των Κυπρίων του ιερού αγώνος υπέρ της ελευθερίας των δεν εσήμαινε διά τον κ. Κακλαμάνον την υποχρέωσιν, όπως χρησιμοποίησιν υπέρ ηθικής ενισχύσεως του τιμίου αυτού αγώνος τας πολυτίμους, πράγματι, προσωπικές σχέσεις, τας οποίας έχει δημιουργήσει εν Λονδίνο. Τουναντίον ο εν Αγγλία πρεσβευτής μας εξέλαβε τον Κυπριακόν αγώνα ως ένα δυσάρεστον γεγονός, το οποίον προκαλούν δυσφορίαν τινά εις τους Αγγλικούς κύκλους, θα καθίστα κάπως δυσχερεστέρας τας σχέσεις του με τους Άγγλους φίλους του, και θα τον υπέβαλεν εις την στενόχωρον υποχρέωσιν της παροχής εξηγήσεων και δικαιολογιών διά το απονενομημένον αυτό Κυπριακό διάβημα. Την στενοχωρίαν του διά το απροσδόκητον αυτό και δυσάρεστον γεγονός ο κ. Κακλαμάνος εξεδήλωσεν ήδη με αρκετήν νευρικήτητα εις αγαθούς Κυπρίους, οι οποίοι τρέμοντες εκ συγκινήσεως διά τα νέα που έφθαναν από την Κύπρον, επιγίγναντο εις τον Έλληνα πρεσβευτήν, -τον πρεσβευτήν των- διά να μάθουν νεώτερα, να ζητήσουν συμβουλάς, να τεθούν εις την διάθεσιν του. [...] Κανείς δεν θα ηδύνατο να έχη την αξίωσιν, όπως ο πρεσβευτής της Ελλάδος εν Λονδίνο, του οποίου την λεπτήν θέσιν όλοι αναγνωρίζομεν, αναλάβη αυτός την διαφώτισιν της Αγγλικής Κοινής Γνώμης επί του Κυπριακού δικαίου. Αλλά καθ' ην στιγμήν έγκυρα Βρετανικά φύλλα [...] θέτουν με τόσην ειλικρίνειαν το Κυπριακόν ζήτημα, δεν είναι καθόλου υπερβολική η αξίωσις, όπως ο Έλλην πρεσβευτής, μη παρεμβάλλη τουλάχιστον εμπόδια εις την τόσον δυσχερήν προσπάθειαν της διαφωτίσεως του Αγγλικού Λαού επί της αληθείας σχετικώς με την Κύπρον¹⁹.

Η πολεμική που εγκαινίαζε η *Εστία* δεν άφησε ασυγκίνητο τον Κακλαμάνο, ο οποίος απηύθυνε προσωπική επιστολή στον Μιχαλακόπουλο, με την οποία απαντούσε στις κατηγορίες και υπεραμυνόταν των επιλογών του²⁰:

19. *Εστία*, 8 Νοεμβρίου 1931.

20. Α.Α.Μ., φάκ. 1 (υποφάκ. 1.2), Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο (επιστολή), Λονδίνο, 14 Νοεμβρίου 1931.

Η «ΕΣΤΙΑ», εγκαταλείψασα, φοβούμαι, κάθε κανόνα ορθοφροσύνης, επιτίθεται εναντίον μου, διότι δήθεν παρεμβάλλω προσκόμματα εις τας εξ Ελλάδος περί Κύπρου εκδηλώσεις!!!

Καλώς γνωρίζετε, ότι αποτελεί και τούτο μέρος της μυθολογίας, από την οποία εμπνέεται η «ΕΣΤΙΑ» τελευταίον. Εγώ απλώς ετηλεγράφησα, προς πληροφορίαν της Κυβερνήσεως, και καθ' ο είχαν καθήκον, α) ότι ανόητοι διακηρύξεις περί boycott κατά της Αγγλίας ημπορούν να έχουν ολεθρίας συνεπείας διά την ε[ξ]αγωγήν μας, δηλαδή την σταφίδα, και β) ότι ο Λόρδος Δήμαρχος και τα Εμπορικά Επιμελητήρια λαμβάνοντα εκκλήσεις πολιτικής φύσεως εξ Ελλάδος εξεπλάγησαν (όχι δυσηρεστήθησαν, ως έγγραψε και γράφει η «ΕΣΤΙΑ») διότι οι θεσμοί ούτοι δεν έχουν πολιτικόν χαρακτήρα και απέχουν πάσης αναμειξεως εις την πολιτικήν.

Όσον αφορά το γραφέν υπό της «ΕΣΤΙΑΣ», ότι ήλθον Κύπριοι προς εμέ και με έκαμαν νευρικών, διότι μοι εξήτουν οδηγίας, και τούτο αποτελεί μύθον. Οι Κύπριοι, σεβόμενοι περισσότερον την θέσιν μου από ό,τι οι διευθυνταί της «ΕΣΤΙΑΣ» (οι οποίοι προχθές ετηλεγράφησαν ανοιχτά μάλιστα προς το Γραφείον Τύπου της Πρεσβείας, ζητούντες να τους τηλεγραφή καθ' εκάστην κυπριακά νέα!), ουδέποτε με επλησίασαν διά να ζητήσουν οδηγίας ή οπωσδήποτε άλλως, η αξίωσις δε της «ΕΣΤΙΑΣ» να τους δώσω οδηγίας και ειδήσεις είναι το ολιγώτερον περιέργος, και αποδεικνύει, ότι δυστυχώς το τάκτ, και η βαθυτέρα σκέψις δεν είναι κληρονομικά εις τον κόσμον αυτόν.

Είπον άλλοτε, ότι ο δημόσιος βίος μου είναι πάρα πολύ μακρός, δυστυχώς, ώστε να εξαρτάται εξ επαίνων ή κατακρίσεων, πλέον. Αλλ' ενόμισα ότι έπρεπε να σας γράψω τας ολίγας αυτές λέξεις, διά να μη πλανηθήτε εξ ανακριβών πληροφοριών άγνωστον πόθεν αντληθεισών.

Το μόνον που δεν εξήτησεν ακόμη από εμέ η «ΕΣΤΙΑ» είναι να ομιλήσω περί Κύπρου εις το Hyde-Park, όπου ο φίλος κ. Μενάρδος φαίνεται πιστεύει, ότι λύονται όλα τα μεγάλα Αγγλικά ζητήματα (ιδε άρθρον του κ. Π. Νιρβάνα).

Ακόμη, αφού, κατά την «ΕΣΤΙΑΝ» η απονομή διπλωμάτων επιτίμου πολίτου υπό του Λόρδου Δημάρχου του Λονδίνου του επιτρέπει να λύη τα πολιτικά ζητήματα, τότε ο Λόρδος Δήμαρχος, απονείμας κατά καιρούς τον τίτλον τούτον εις πάντα βασιλέα, πρωθυπουργόν ή στρα-

τηγόν, επισκεφθέντα επισήμως το Λονδίνον, κατ' ανάγκην πρέπει να χειρίζεται κάθε πολιτικόν διεθνές ζήτημα, παρεμβαίνων από Σιβηρίας μέχρις Αφρικής. Διατί δε τότε όχι και τα πανεπιστήμια του Cambridge και του Oxford, τα οποία έχουν χρίσει περί την μίαν χιλιάδα επιτίμων διδασκτόρων, μεταξύ των οποίων ο κ. Poincaré, ο βασιλεύς Αλφόνσος, ο στρατάρχης Foch, ο Smuts, ο Wilson, και τόσοι άλλοι; Μήπως και αυτά, απονέμοντα τα διπλώματα, δεν εξαίρουν τον βίον των τιμωμένων και την πολιτικήν των; Πόσον ολίγον σοβαρά είναι πολλά εκ των σταλεισών εδώ περί Κύπρου εκκλήσεων αποδεικνύει, ως εκ περισσού, και το γεγονός, ότι εστάλησαν με την διεύθυνσιν:

PROEDRON ANGLIKIS KYVERNISSEOS
ΚΑΙ EFIMERIDAS LONDINON
και είναι συντεταγμένοι Ελληνιστί!

Ήταν προφανές ότι ο Κακλαμάνος αισθανόταν προσωπικά θιγμένος από την αντιμετώπιση που του επιφύλαξε η *Εστία*. Χωρίς, πάντως, να προεΐται από τις εναντίον του επιθέσεις, επιχείρησε να τοποθετηθεί γενικότερα στο ρόλο του ελληνικού Τύπου απέναντι στα γεγονότα της Κύπρου²¹. Όπως εξηγούσε, οι οξείς τόνοι των εφημερίδων, αλλά και οι ανακριβείες που συχνά εμφανίζονταν στις στήλες τους, κάθε άλλο παρά εξυπηρετούσαν την κατασίγαση των παθών. Ο Κακλαμάνος αναφερόταν ειδικότερα σε δημοσιεύματα που έκαναν λόγο για ωμότητες των βρετανικών δυνάμεων στη μεγαλόνησο, και τα οποία διαβίβαζε αυτούσια η βρετανική πρεσβεία από την Αθήνα στο Foreign Office, με αποτέλεσμα να προξενείται εξαιρετικά αλγεινή εντύπωση στο Λονδίνο:

Ποία είναι η εκ τούτων δημοσιευμάτων γεννηθείσα εντύπωσις εις τους κύκλους τους λαβόντας γνώσιν αυτών, αφήνω να εννοηθή, όταν τελευταίον είδον εις Αθηναϊκήν εφημερίδα, έχουσα μάλιστα αξιώσεις ευπρεπείας και μη παραλείπουσαν να διδάσκη το καθήκον των προς πά-

21. Για τη στάση του Τύπου σε σχέση με την εξέγερση διεξοδικότερα Ευάγγελος Π. Καραγιάννης, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η κυπριακή εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931: Η στάση του αθηναϊκού τύπου», *Κλειώ*, 2 (2006), 79-111.

ντας τους Έλληνες ανεξαιρέτως, να καταγγέλλει τα «μυθοφόρα αγγλικά αποικιακά σώματα ως προβαίνοντα εις παρεκτροπές, ατιμαζούσας την εποχήν μας και τον πολιτισμόν». Όσον και αν είνε επιτετραμμένη η άγνοια, θα έπρεπεν όμως να είνε γνωστόν, ότι Βρετανικός αποικιακός στρατός δεν υφίσταται, ότι πάντα τα σώματα τα υπηρετούντα είτε εις Αίγυπτον, είτε και εις την Κίαν ακόμη, ως και τα αποσταλέντα εξ Αιγύπτου εις Κύπρον, είνε τμήματα του Αγγλικού μητροπολιτικού στρατού, κατά συντόμους μάλιστα περιόδους εναλλασσόμενα με άλλα τμήματα αποστελλόμενα εξ Αγγλίας, διά να μη είνε μακρά η εκ της Μητροπόλεως απουσία αυτών. Αφ' ετέρου αι «ωμότητες», δηλούται ενταύθα διά του επισημοτέρου και κατηγορηματικωτέρου τρόπου και μετ' αγανακτήσεως, ότι είνε εντελώς πλασταί, και ότι ουδέν έκτροπον εσημειώθη εις την ενέργειαν των Αγγλικών δυνάμεων κατά την επιβολήν των μέτρων τάξεως, τα οποία έλαβον αι αρχαί εις την Κύπρον. Ως απόδειξιν τούτου οι επίσημοι κύκλοι φέρουν το γεγονός, ότι επληρώθησαν και 39 άνδρες της αστυνομικής δυνάμεως²².

Η αποτίμηση της εξέγερσης

Η επιχειρηματολογία του Κακλαμάνου συμβάδιζε απόλυτα με τις απόψεις του Βενιζέλου, ο οποίος από του βήματος του ελληνικού Κοινοβουλίου επέκρινε με δριμύτητα τις υπερβολές του ελληνικού Τύπου. Όπως, εξάλλου, εκμυστηρευόταν ο κρητικός πολιτικός στον έλληνα πρεσβευτή, ο ίδιος ήταν απόλυτα πεπεισμένος πως εάν η ελληνική κυβέρνηση δεν παρέμενε σταθερή στη στάση που είχε ευθύς εξαρχής υιοθετήσει, η εξωτερική πολιτική της χώρας κινδύνευε να διαμορφώνεται στους δρόμους της Αθήνας, όπως είχε συμβεί «εις τας ενδόξους ημέρας του 1897»²³. Η αναντιστοιχία, άλλωστε, των απόψεων του Βενιζέλου με τις θέσεις των αντιπολιτευόμενων εφημερίδων δεν αρκούσαν για να αλλάξουν την κυβερνητική στάση. Ο Έλληνας

22. Α.Ε.Β., 173/φάκ. 61, Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο, αρ. 3208/Στ/31, Λονδίνο, 20 Νοεμβρίου 1931.

23. Α.Ε.Β., 173/φάκ. 284, Βενιζέλος προς Κακλαμάνο, Αθήνα, 21 Νοεμβρίου 1931.

πρωθυπουργός, με άλλα λόγια, δεν ήταν διατεθειμένος να παρασυρθεί από συναίσθηματισμούς, οι οποίοι μπορούσαν να προκαλέσουν απρόβλεπτες περιπλοκές στην ελληνική εξωτερική πολιτική, διακυβεύοντας παράλληλα τα συμφέροντα του κυπριακού ελληνισμού, και ο Κακλαμάνος συντασσόταν απόλυτα με αυτή τη στάση, υπογραμμίζοντας τη σπασμωδικότητα και την ανευθυνότητα που διέκρινε τις κινήσεις των επικεφαλής της εξέγερσης. «Είνε [...] αξιοσημείωτον», τόνιζε στα τέλη Δεκεμβρίου, «εκείνο, το οποίον έλεγε προς φίλον Άγγλος και δημοσία υπερασπίσας τους Κυπριακούς πόθους: 'Οι Κύπριοι εξέλεξαν την ατυχεστέραν στιγμήν διά να ανακηνήσωσι το ζήτημά των. Πώς δεν ηγνόησαν, ότι κάθε Αγγλική υποχώρησις ή ένδειξις αδυναμίας εις εν σημείον της Αυτοκρατορίας ηδύνατο να έχη καταστρεπτικήν απήχησιν εις τας Ινδίας;'. Διαπιστώνοντας, εξάλλου, το αδιέξοδο στο οποίο είχαν περιέλθει οι Κύπριοι, ο πολύπειρος διπλωμάτης πρότεινε ευθέως την αποφυγή στο μέλλον οποιασδήποτε ενέργειας η οποία θα μπορούσε να δυναμτίσει εκ νέου το κλίμα στη μεγαλόνησο: «Αλλ' ότι έγινε δεν είνε δυνατόν πλέον ν' απογείνη, ειμή διά συνέσεως και μακράς υπομονής, και της αποχής υπό των ανευθύνων προκλήσεων, αι οποίαι κάθε άλλο ή προάγουν την υπόθεσιν»²⁴.

Οι εκτιμήσεις του Κακλαμάνου, θεμελιωμένες στην εκτίμηση ότι η ευθεία αντιπαράθεση με τη Μεγάλη Βρετανία δεν θα είχε θετικά αποτελέσματα ούτε για τους Κύπριους ούτε και για την Ελλάδα, ταυτίζονταν με την επίσημη θέση της ελληνικής κυβέρνησης. Η υπόδειξή του για την αποφυγή ενεργειών, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφορμή νέων επεισοδίων, συνέπιπτε με την εισήγηση του νέου πρόξενου στη Λευκωσία να μην πραγματοποιηθεί η καθιερωμένη δεξίωση στο Προξενείο την ημέρα του εορτασμού της επετείου της 25ης Μαρτίου²⁵, σύσταση την οποία αποδέχτηκε η Αθήνα²⁶. Η άρ-

24. Α.Υ.Ε., 1929 και 1931, Α' Πολιτική, Εκθέσεις Λονδίνου, Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο, αρ. 3552/Στ/31, Λονδίνο, 26 Δεκεμβρίου 1931. Το ίδιο έγγραφο υπάρχει και στο Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/ΠΙ, Κύπρος διάφορα.

25. Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/ΠΙ, Κύπρος διάφορα, Αντωνιάδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 102, Λευκωσία, 25 Ιανουαρίου 1932. Ο Αντωνιάδης εξηγούσε ότι η ματαίωση της δεξίωσης ήταν επιβεβλημένη, διότι σε αντίθετη περίπτωση «αφ' ενός μεν θα

νηση, εξάλλου, του Βενιζέλου να ανταποκριθεί σε επανειλημμένα αιτήματα του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κύριλλου Γ' για την αποστολή οδηγίων από ελληνικής πλευράς²⁷, αλλά και η επιφυλακτικότητα έστω και απλής αναφοράς του Κυπριακού ενώπιον των Βρετανών, υπογράμμιζε με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο αυτήν τη συνειδητή επιλογή: «Παρακαλώ ν' ανακοινώσετε εις Αρχιεπίσκοπον Κύπρου», τόνιζε ο κρητικός πολιτικός, «ότι Ελληνική Κυβέρνησις είνε εντελώς αντίθετος προς πολιτικήν ην ηκολούθησαν Κύπριοι κατά την τελευταίαν περιπέτειαν πιστεύουσα ότι τελευταίον κίνημα απεμάκρυνεν ημέραν πραγματοποιήσεως εθνικών πόθων της Κύπρου. Ως εκ τούτου απέφυγον επιμελώς να ομιλήσω περί Κυπριακού ζητήματος κατά την πρόσφατον εν Λονδίνω διαμονήν μου»²⁸.

Η συνετή, ωστόσο, αντιμετώπιση της εξέγερσης από ελληνικής πλευράς δεν αρκούσε για να αναστρέψει τις αρνητικές συνέπειες. Απογοητευμένος από τις εξελίξεις, ο Κακλαμάνος δεν έκρυβε το φόβο του ότι το ημιαυτόνομο πολίτευμα της Κύπρου που προβλεπόταν από το Σύνταγμα του 1925 είχε καταργηθεί οριστικά. Εκτιμούσε ακόμα ότι στο εξής το Λονδίνο θα επιχειρούσε να ενισχύσει τη βρετανική επιρροή στη μεγαλόνησο, με βασικό όχημα τη διεύρυνση της διδασκαλίας της αγγλικής γλώσσας στη δημόσια εκπαίδευση. Ο ίδιος, άλλωστε, δεν παρέλειπε για ακόμη μία φορά να υπογραμμίζει την α-

προυκαλείτο εν τω Προξενείω συγκέντρωσις εναντίον των τελευταίων περί Αμύνης της Αποικίας Κυβερνητικών διατάξεων, αφ' ετέρου δε θα περιήρχοντο εις δύσκολον θέσιν πολλά πρόσωπα άτινα μεταξύ δύο πραγμάτων θα έχουν να εκλέξουν, ή να αποφύγουν την εκπλήρωσιν του καθήκοντός των απέναντι της χώρας ην θεωρούν Πατρίδα των ή να κινδυνεύσουν να κατηγορηθούν επί παραβάσει των Νόμων της χώρας ήτις τους κυβερνά».

26. Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/III, Κύπρος διάφορα, Μιχαλακόπουλος προς Προξενείο Λευκωσίας, αρ. 1649/Α/22/III, Αθήνα, 18 Φεβρουαρίου 1932.

27. Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/III, Κύπρος διάφορα, Αντωνιάδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 101, Λευκωσία, 28 Ιανουαρίου 1932· Αντωνιάδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 167, Λευκωσία, 11 Φεβρουαρίου 1932.

28. Α.Υ.Ε. 1932, Α/22/III, Κύπρος διάφορα, [Ενυπόγραφο ιδιόγραφο σχέδιο τηλεγραφήματος του Βενιζέλου, χωρίς ημερομηνία]· Μαυρουδής προς Προξενείο Λευκωσίας, αρ. 2349/Α.22/III, Αθήνα, 24 Φεβρουαρίου 1932.

προνοησία των κινηματιών, οι οποίοι, άθελά τους, είχαν πετύχει ακριβώς τα αντίθετα από τους αρχικούς τους στόχους²⁹. Ακόμα και η απόφαση να αντικατασταθεί ο κυβερνήτης Storrs από τον Sir Reginald Edward Stubbs, το Μάιο του 1932³⁰, δεν έπειθε τον έλληνα πρεσβευτή για την πρόθεση της βρετανικής κυβέρνησης να μεταβάλει τη στάση της στο Κυπριακό:

Θα ήτο όμως ματαία η ελπίς, ότι η αντικατάστασις του Sir Ronald Storrs [...] αποτελεί μεταβολήν της επί της νήσου καταστάσεως, ή αλλαγή των διαθέσεων της Αγγλικής Κυβερνήσεως ως προς το πολιτικόν αυτής μέλλον. Κατ' έγκυρον γνώμην, ο νέος Κυβερνήτης, εμπνεόμενος υπό των επικρατουσών εις το Υπουργείον των Αποικιών ιδεών, θα εργασθή προς παγίωσιν του νέου πολιτεύματος, ως τούτο διεμορφώθη μετά τας ταραχάς του Οκτωβρίου, ουδέ θ' αποστή των μέτρων των ληφθέντων επί της νήσου. Μη αναμειγνυόμενος, ως ο τέως διοικητής απ' ευθείας μετά του πληθυσμού, και τηρών το αξίωμα εις υψηλοτέραν περιωπήν, θα θελήση να δώση την εντύπωσιν διοικήσεως αυστηράς, αλλά συγχρόνως και προστατευτικής των συμφερόντων των κατοίκων άνευ σχέσεως προς τα πολιτικά ζητήματα³¹.

Συμπεράσματα

Οι δυσοίωνες προβλέψεις του Κακλαμάνου δεν θα αργήσουν να επιβεβαιωθούν, ιδίως μετά το 1933, όταν τον Stubbs θα διαδεχθεί ο Sir Herbert Richmond Palmer, ο οποίος εγκαινίασε μία εξαιρετικά αυταρχική και καταπιεστική αποικιακή διακυβέρνηση. Όπως εγκαίρως είχε διαγνώσει ο Κακλαμάνος, η εξέγερση του 1931 έμελλε να δυσχεράνει την ομαλή και σύμφωνη προς τις εθνικές επιδιώξεις των Κυπρίων επίλυση του Κυπριακού, καταδεικνύοντας τον ατελέσφορο

29. Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/III, Κύπρος διάφορα, Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο, αρ. 845/Στ/32, Λονδίνο, 5 Απριλίου 1932.

30. Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/III, Κύπρος διάφορα, Αντωνιάδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 458, Λευκωσία, 27 Μαΐου 1932.

31. Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/III, Κύπρος διάφορα, Κακλαμάνος προς Παπαναστασίου, αρ. 1400/Στ/32, Λονδίνο, 27 Μαΐου 1932.

χαρακτήρα της μετωπικής αντιπαράθεσης με τους Βρετανούς. Η διακοπή του συνταγματικού βίου της μεγαλονήσου, έστω και υπό το περιορισμένο πλαίσιο της μεταρρύθμισης του 1925, ακύρωνε στην πράξη την προοπτική να διευρυνθεί η αυτοδιοίκηση της μεγαλονήσου, ενώ ταυτόχρονα περιόριζε δραματικά και τα ισχύοντα πολιτικά δικαιώματα των κατοίκων της. Η διαπίστωση αυτή επρόκειτο να αποκτήσει ακόμα μεγαλύτερη σημασία όταν το Κυπριακό θα ερχόταν και πάλι δυναμικά στο προσκήνιο, μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Οι εισηγήσεις του Έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο για αυτοσυγκράτηση της Αθήνας, ταυτόσημες με τις απόψεις της ελληνικής κυβέρνησης και ιδίως του Βενιζέλου, των οποίων στην ουσία αποτελούσαν την υπηρεσιακή εκδοχή για την κρίση, αποδείκνυαν την πολιτική σύνεση των υπεύθυνων χειριστών της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Απέναντι στον άδολο –αλλά ανεδαφικό– ιδεαλισμό των εξεγερμένων Κυπρίων, ο Κακλαμάνος αντιπαρέβαλλε την ψύχραιμη και ρεαλιστική εκτίμηση της πολιτικής πραγματικότητας, η οποία δεν επέτρεπε επικίνδυνους αυτοσχεδιασμούς. Με αυτά τα δεδομένα, ο έμπειρος διπλωμάτης εκτιμούσε ότι η εξέγερση όχι μόνο δεν μπορούσε να συμβάλει στην κοινή προσπάθεια για την επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος με τρόπο ώστε να ικανοποιηθούν οι εθνικές επιδιώξεις των ελλήνων κατοίκων της μεγαλονήσου, αλλά αντίθετα θα παρέμβαλλε σημαντικά προσκόμματα προς αυτήν την κατεύθυνση.

Η ταύτιση, ωστόσο, των απόψεων του Κακλαμάνου με εκείνες του Βενιζέλου, έστω κι αν έδινε το στίγμα της μετριοπάθειας που χαρακτηρίζει την ελληνική εξωτερική πολιτική συνολικά, δεν αρκούσε για να αμβλύνει τις καταστρεπτικές συνέπειες των επεισοδίων. Έτσι, για παράδειγμα, όσο κι αν ο ίδιος Κακλαμάνος επέμενε να αποδίδει την πυρπόληση του Κυβερνείου της Λευκωσίας –περιστατικό πρωτοφανές και με εξόχως συμβολική σημασία στη βρετανική αποικιακή ιστορία, καθώς έπληττε άμεσα το αυτοκρατορικό γόητρο– στη δράση κομμουνιστικών στοιχείων³², οι εντυπώσεις που είχαν δημι-

32. Α.Υ.Ε., 1929 και 1931, Α' Πολιτική, Εκθέσεις Λονδίνου, Κακλαμάνος προς Μι-

ουργηθεί στο Λονδίνο ήταν εξαιρετικά δύσκολο –αν όχι αδύνατο– να διασκεδαστούν. Απροετοίμαστη, χωρίς σαφώς καθορισμένους στόχους, και στερούμενη οποιουδήποτε εξωτερικού ερείσματος, η εξέγερση δεν διέθετε κανένα από τα επιμέρους στοιχεία που θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την επιτυχία της: «κίνημα μη προκληθέν εκ βαθείας σκέψεως, ασυγχρόνιστον προς τα πράγματα, όλως άκαιρον και έχον την αξίωσιν της επιβολής της βίας επί πανισχύρου Αυτοκρατορίας, αγωνιζομένης υπέρ της διατηρήσεως της ενότητός της, την στιγμήν ταύτην, ήλθε να απομακρύνη σημαντικώς τας απόψεις και τας ελπίδας της ενώσεως μάλλον, ή να προάγη ταύτας»³³, σημείωνε με πικρία λίγους μήνες αργότερα ο Κακλαμάνος, δίνοντας ανάγλυφα το στίγμα των προσωπικών του απόψεων, αλλά και της τραγικότητας των περιστάσεων.

χαλακόπουλο, αρ. 3552/Στ/31, Λονδίνο, 26 Δεκεμβρίου 1931. Το ίδιο έγγραφο υπάρχει και στο Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/ΠΙ, Κύπρος διάφορα.

33. Α.Υ.Ε., 1932, Α/22/ΠΙ, Κύπρος διάφορα, Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο, αρ. 845/Στ/32, Λονδίνο, 5 Απριλίου 1932.